

Materiały

SPRAWA GRANICY POLSKO-NIEMIECKIEJ W KORESPONDENCJI MIĘDZY SZEFAМИ RZĄDÓW ZSRR, WIELKIEJ BRYTANII I STANÓW ZJEDNOCZONYCH

Opublikowany przez radzieckie Ministerstwo Spraw Zagranicznych w 1957 r. zbiór korespondencji między szefami rządów Związku Radzieckiego, Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych z lat 1941—1945 zawiera sporo cennych informacji dotyczących wydarzeń z okresu II wojny światowej i powstania nowego układu politycznego po tej wojnie. Poniżej przytaczamy te fragmenty opublikowanej korespondencji, które mają znaczenie dla genezy granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej¹.

Pierwsza wymiana poglądów związanych z tym zagadnieniem dotyczy jednego z głównych celów „powojennej organizacji świata“, a mianowicie uniemożliwienia Niemcom wznowienia agresji.

Dok. nr 21, Churchill do Stalina
Otrzymał 22 listopada 1941 r.

„... Widzę, że pragnie Pan przedyskutować powojenną organizację świata (...) Jest rzeczą oczywistą, że pierwsze zadanie będzie polegać na tym, aby przeszkodzić Niemcom, a w szczególności Prusom, napaść na nas po raz trzeci...“².

Dok. nr 22, Stalin do Churchilla
Wysłano 23 listopada 1941 r.

„... Zupełnie słusznie, że przedyskutowanie i przyjęcie planu powojennej organizacji świata powinno opierać się na tym, aby przeszkodzić Niemcom, a przede wszystkim Prusom, ponownie naruszyć pokój i ponownie wciągnąć narody do krwawej rzezi...“³.

W cytowanych fragmentach charakterystyczne jest wyodrębnienie Prus. Wydaje się, że wielkie mocarstwa traktowały Prusy jako główną siłę napędową militarystyki niemieckiej i mówiąc o Prusach, nie tyle myślały o określonej jednostce państwowej w ramach Rzeszy Niemieckiej, ile Prusy były dla nich synonimem ośrodka junkrów i militarystyki, tj. tych sił, które dominowały politycznie w II i III Rzeszy i były rzecznikiem niemieckiej agresji. Warto przy tej okazji przypomnieć słowa prezydenta Roosevelta, który w marcu 1943 r. podczas wymiany po-

¹ Министерство Иностранных Дел СССР: Переписка Председателя Совета Министров СССР с Президентом США и Премьер-Министром Великобритании во время отечественной войны 1914—1945 гг. Том первый: переписка с У. Черчиллем и К. Эттли (июль 1941 г. — ноябрь 1945 г.). Том второй: переписка с Ф. Рузвельтом и Г. Трумэном (август 1941 г. — декабрь 1945 г.). Государственное издательство политической литературы. Москва 1957.
Cyt. fragmenty pochodzą z tomu I.

² Odnosny fragment rosyjski brzmi następująco (s. 33):

«... Я вижу, что Вы желаете также обсудить послевоенную организацию мира (...). Естественно, первая задача будет состоять в том, чтобы помешать Германии и в особенности Пруссии напасть на нас в третий раз...».

³ Odnosny fragment rosyjski brzmi następująco (s. 34):

«... Совершенно правильно, что обсуждение и принятие плана послевоенной организации мира должно исходить из того, чтобы помешать Германии и прежде всего Пруссии снова нарушить мир и ввергнуть снова народы в кровавую бойню...».

głędów z brytyjskim ministrem spraw zagranicznych Edenem doszedł do wniosku, że należy przesiedlić ludność niemiecką z terenu Prus Wschodnich, które po wojnie winna otrzymać Polska, i stwierdził przy tej okazji: „Prusakom w żadnej okoliczności nie można ufać“⁴.

Toteż ustawa Sojuszniczej Rady Kontroli z dn. 25 II 1947 r. o likwidacji Prus była jedynie logiczną konsekwencją dążenia sojuszników do zlikwidowania głównego w ich mniemaniu ośrodka inspiracji agresywnych w Niemczech. Wyrazem tego był wstęp do tej ustawy:

„Państwo Pruskie, które od dawnych czasów było kolebką militarystyki i reakcji w Niemczech, faktycznie przestało istnieć.

W interesie utrzymania pokoju i bezpieczeństwa narodów oraz pragnąc zapewnić przyszłą odbudowę życia politycznego Niemiec na podstawie demokratycznej Rady Kontroli uchwała... itd.“⁵.

*

Następne fragmenty dokumentów dotyczą przedstawienia przez brytyjskiego premiera Churchilla emigracyjnemu rządowi polskiemu w Londynie uzgodnionej w Teheranie propozycji dotyczącej zmiany granic Polski:

Dok. nr 235

Otrzymało 1 lutego 1944 r. Ścisłe tajne i poufne.

List od Pana Churchilla do Marszałka Stalina.

„1. W ubiegły czwartek w towarzystwie ministra spraw zagranicznych, będąc wyposażony w pełnomocnictwa Gabinetu Wojennego, spotkałem się z przedstawicielami Rządu Polskiego w Londynie (...)

2. Następnie oświadczyłem, że na podstawie tego, co zaszło w Teheranie, uważam, że Rząd Radziecki byłby gotów zgodzić się na to, aby wschodnie granice Polski odpowiadały linii Curzona, pod warunkiem przedyskutowania względów etnograficznych, oraz doradzałem im przyjęcie linii Curzona jako podstawy dyskusji. Mówiłem o kompensacjach, które Polska otrzymałaby na północy i zachodzie. Na północy byłyby to Prusy Wschodnie. Przy tym jednak nie dotknąłem zagadnienia Królewca. Na zachodzie byłiby oni bezpieczni i otrzymaliby współudział w zajęciu Niemiec do linii Odry. Powiedziałem im, że w rezultacie wyzwolenia ich przez wojska sojusznicze powinni oni wziąć na siebie zadanie ochrony swoich granic przed niemiecką agresją skierowaną na wschód. Powiedziałem, że aby wypełnić to zadanie, będą oni potrzebowali przyjaznej, popierającej ich Rosji, i — jak przypuszczam — otrzymają poparcie w postaci gwarancji ze strony trzech wielkich mocarstw przeciw nowej niemieckiej agresji. Wielka Brytania byłaby gotowa udzielić takiej gwarancji, gdyby jej sojuszniczka Rosja Radziecka wyraziła na to swoją zgodę. Nie mogłem powiedzieć, jak postąpią Stany Zjednoczone, ale wydaje się, że trzy wielkie mocarstwa będą łącznie stawiać opór wszelkim gwałtocielom pokoju, w każdym zaś razie w ciągu dłuższego czasu po zakończeniu wojny. Wyjaśniłem, że od Rządu Polskiego będzie się wymagało wyrażenia zgody na linię Curzona jako podstawę dyskusji tylko w tym przypadku, gdy będzie ona częścią porozumienia dającego mu odpowiednią rekompensatę na północy i na zachodzie, o jakiej wspomniałem wyżej.

3. Wreszcie oświadczyłem, że jeśli polityka rosyjska będzie się rozwijać w nakreślonym przeze mnie kierunku, to będę usilnie prosił Rząd Polski, aby zawarł porozumienie na tej podstawie, Rząd Jego Królewskiej Mości zaś będzie się starał, aby takie rozstrzygnięcie zagadnienia zostało potwierdzone przez konferencję pokojową lub konferencje, które będą rozstrzygać kwestię urzędzenia Europy po likwidacji hitlerystyki, oraz nie poprze jakichkolwiek dalszych pretensji terytorialnych ze strony Polski. (...)

⁴ S. Sherwood, White House Papers of Harry L. Hopkins, London 1949, t. II, s. 708.

⁵ Patrz szczegółowe omówienie tej ustawy u A. Klafkowskiego, Ustawa nr 46 o likwidacji Prus z dnia 25. II. 1947, „Przegląd Zachodni“, 1956, nr 11/12.

4. Polscy ministrowie byli bardzo dalecy od tego, aby odrzucić otwierające się w ten sposób perspektywy, prosili jednak o udzielenie im czasu na rozpatrzenie zagadnienia łącznie z ich kolegami, i wobec tego postawili szereg pytań, z których żadne, jak się wydaje, nie stało w sprzeczności z ogólnym charakterem przedłożonych przeze mnie propozycji. W szczególności pragną oni otrzymać zapewnienie, że Polska na wyznaczonym jej nowym terytorium będzie wolna i niepodległa; że otrzyma od wielkich mocarstw efektywną gwarancję przeciw niemieckiemu odwetowi; że te wielkie mocarstwa pomogą wypędzić Niemców z nowych obszarów, które mają być przekazane Polsce; i że w rejonach, które mają być wcielone do Rosji Radzieckiej, okaże się pomoc w wyjeździe do nowego miejsca zamieszkania tym Polakom, którzy tego zapragną...⁶.

Dok. nr 236 Premier J. W. Stalin poufnie i tajnie do Pana Winstona Churchilla
Bez daty

⁶ Odnośny fragment rosyjski brzmi następująco (s. 193-194-195).

1. В прошлый четверг в сопровождении Министра Иностранных Дел, и будучи уполномоченным на то Военным кабинетом, я встретился с представителями Польского Правительства в Лондоне. (...)

2. Затем я сказал, что на основании того, что произошло в Тегеране, я считаю, что Советское Правительство было бы готово согласиться на то, чтобы восточные границы Польши соответствовали линии Керзона, при условии обсуждения этнографических соображений, и я советовал им принять линию Керзона в качестве основы для обсуждения. Я говорил о компенсациях, которые Польша получила бы на севере и на западе. На севере это была бы Восточная Пруссия. Но при этом я не коснулся вопроса о Кенигсберге. На западе были бы в безопасности и получили бы содействие в том, чтобы занять Германию до линии Одера. Я им сказал, что они в результате освобождения их союзными войсками должны взять на себя эту задачу и охранять свои границы от германской агрессии, направленной на Восток. Я сказал, что для выполнения этой задачи они будут нуждаться в дружественной России, стоящей за ними, и, как я полагаю, они будут поддержаны гарантией трёх великих держав от нового германского нападения. Великобритания была бы готова дать такую гарантию, если на это будет согласие её союзника — Советской России. Я не мог предсказать образа действий Соединённых Штатов, но казалось бы, что три великие державы будут совместно противостоять всем нарушителям мира, по крайней мере в течение длительного времени после окончания войны. Я разъяснил, что с Польского Правительства не будет взято обязательство согласиться на линию Керзона, как на основу обсуждения, кроме как в том случае, когда она будет частью соглашения, которое даст ему хорошую компенсацию на севере и на западе, о которой я упомянул выше.

3. Наконец, я сказал, что, если политика русских будет развиваться в указанном мною направлении, я убедительно буду просить Польское Правительство договориться на этой основе, и Правительство Его Величества будет рекомендовать чтобы такое решение вопроса было утверждено мирной конференцией или конференциями, которые будут решать вопрос об устройстве Европы после уничтожения гитлеризма, и не поддержит никаких территориальных претензий Польши сверх этого. (...)

4. Польские министры были очень далёки от того, чтобы отклонить, таким образом, открывшиеся перспективы, но они просили о предоставлении им времени для рассмотрения вопроса совместно с остальными своими коллегами, и ввиду этого они поставили ряд вопросов, из которых ни один, кажется, не противоречит общему характеру предложений, которые я им сделал. В частности, они желают получить заверение в том, что Польша на отведенной ей новой территории будет свободна и независима; что она получит эффективную гарантию великих держав от немецкого реванша; что эти великие державы также помогут изгнать немцев с новых территорий, которые должны быть переданы Польше; и что в районах, которые должны быть включены в Советскую Россию, тем полякам, которые того пожелают, будет оказано содействие в выезде на их новое местожительство...».

„...Co się tyczy Pańskiego oświadczenia Polakom, że Polska mogłaby w znacznym stopniu rozszerzyć swoje granice na zachodzie i północy, to jak Panu wiadomo zgadzamy się z tym z jedną poprawką. O tej poprawce mówiłem Panu oraz Prezydentowi w Teheranie. Wysuwamy pretensję do tego, aby północno-wschodnią część Prus Wschodnich, włączając w to port Königsberg jako port niezamierzający, przeszła do Związku Radzieckiego. Jest to jedyny skrawek terytorium niemieckiego, do którego wysuwamy roszczenie. Bez zaspokojenia tej minimalnej pretensji Związek Radziecki ustępstwo Związku Radzieckiego wyrażające się w uznaniu linii Curzona traci wszelki sens, jak już o tym Panu mówiłem w Teheranie...“⁷.

Dok. nr 243 Ścisłe tajne i poufne pismo Pana Winstona Churchilla do Marszałka Stalina

Otrzymano 27 lutego 1944 r.

„... 6 lutego po raz pierwszy zawiadomiłem Rząd Polski, że Rząd Radziecki pragnie ustanowić granicę w Prusach Wschodnich w taki sposób, aby włączyć Königsberg w skład terytorium rosyjskiego. Oświadczenie to okazało się ciosem dla Rządu Polskiego upatrującego w takiej decyzji poważne zmniejszenie wielkości i znaczenia ekonomicznego tego terytorium niemieckiego, które ma być przyłączone do Polski w formie kompensacji. Powiedziałem jednak, że zdaniem Rządu Jego Królewskiej Mości jest to słuszne roszczenie ze strony Rosji. Rozpatrując, tak jak ja to robię, tę wojnę przeciw agresji niemieckiej jako jedną całość i jako wojnę trzydziestoletnią biorącą początek w 1914 r., przypominałem panu Mikołajczykowi, że ziemia tej części Prus Wschodnich złana jest rosyjską krwią, obficie przelana dla wspólnej sprawy. Tutaj wojska rosyjskie, atakując w sierpniu 1914 r. i wygrywając bitwę pod Gumbinnen i inne bitwy, przez swoje natarcie i ze szkodą dla własnej mobilizacji zmusiły Niemców do wycofania dwóch korpusów maszerujących na Paryż, co odegrało istotną rolę w zwycięstwie nad Marną. Niepowodzenie pod Tannenbergiem w żadnym stopniu nie anulowało tych wielkich sukcesów. Dlatego zdawało mi się, że Rosjanie mają historyczne i dobrze uzasadnione prawo do tego niemieckiego terytorium...

Jeżeliby w porozumieniu zawierającym wyżej wspomniane punkty Rząd Radziecki i Rząd Jego Królewskiej Mości wzajemnie zobowiązały się w ich stosunkach z Polską po pierwsze uznać i szanować suwerenność, niepodległość i terytorialną nienaruszalność przebudowanej Polski oraz prawo każdego do regulowania swych spraw wewnętrznych bez mieszania się z zewnątrz; po drugie, zrobić wszystko, co od nich zależy, aby zapewnić w odpowiednim czasie przyłączenie do Polski Wolnego Miasta Gdańska, Opola, Śląska, Prus Wschodnich na zachód i południe od linii wiodącej z Königsberg, oraz takiej części terytorium do Odry, jaką Rząd Polski uzna za celowe do przyjęcia; po trzecie, zrealizować przesiedlenie ludności niemieckiej z Polski, włączając w to terytoria niemieckie, które mają być do Polski przyłączone; po czwarte, uzgodnić procedurę wymiany ludności między Polską a Związkiem Radzieckim oraz procedurę repatriacji obywateli tych państw, to odpowiadałoby to zapewnieniom, jakich udzieliliśmy...“⁸.

⁷ Odnośny fragment rosyjski brzmi następująco (s. 197):

«... Что касается Вашего заявления полякам о том, что Польша могла бы значительно раздвинуть свои границы на западе и на севере, то, как Вы знаете, мы с этим согласны с одной поправкой. Об этой поправке я говорил Вам и Президенту в Тегеране. Мы претендуем на то, чтобы северо-восточная часть Восточной Пруссии включая порт Кенигсберг, как незамерзающий порт, отошла Советскому Союзу. Это единственный кусочек германской территории, на который мы претендуем. Без удовлетворения этой минимальной претензии Советского Союза уступка Советского Союза, выразившаяся в признании линии Керзона, теряет всякий смысл, как об этом я уже Вам говорил в Тегеране...».

⁸ Odnośny fragment rosyjski brzmi następująco (s. 204):

«... 6 февраля в первый раз я сообщил Польскому Правительству, что Советское Правительство желает установить границу в Восточной Пруссии таким образом, чтобы включить в состав русской территории Кенигсберг. Это сообще-

W przytoczonej korespondencji na uwagę zasługują te zwłaszcza fragmenty listów Churchilla, które dotyczą: 1) propozycji zajęcia przez Polskę terytorium niemieckiego aż do linii Odry (dok. nr 235, ust. 2 i dok. nr 243, ust. 2), 2) połączenia nabytków terytorialnych Polski z przesiedleniem ludności niemieckiej (dok. nr 243, ust. 2), 3) gwarancji trzech wielkich mocarstw wobec Polski przeciw wznowieniu się agresji niemieckiej (dok. 235, ust. 2), 4) formuły rekompensaty dla Polski za ubytki terytorialne na wschód od linii Curzona i wreszcie 5) sprawa Prus Wschodnich (dok. nr 235, ust. 2, dok. nr 236 i dok. nr 243, ust. 1).

O ile dwa pierwsze problemy nie wymagają komentarzy⁹, to pozostałe zasługują na kilka krótkich objaśnień.

Gwarancja trzech wielkich mocarstw, proponowana przez Churchilla, nie doszła do skutku. Niewątpliwie w znacznym stopniu przyczyniło się do tego stanowisko Stanów Zjednoczonych, które pod koniec 1944 r. w nocy do emigracyjnego rządu polskiego odmówiły udzielenia takiej gwarancji powołując się na tradycję polityki amerykańskiej¹⁰.

Jeśli chodzi o zagadnienie rekompensaty, to w sformułowaniu Churchilla miała ona cel określony: nakłonienie polskiego rządu emigracyjnego do zmiany jego antyradzieckiego stanowiska, przez co rząd brytyjski pragnął osiągnąć swój główny cel w Polsce: utrzymanie emigracyjnego rządu jako jedynie reprezentatywnego rządu polskiego¹¹. Formule rekompensaty, powszechnie przyjętej na Zachodzie i wielokrotnie powtarzanej na sesjach Rady Ministrów Spraw Zagranicznych w latach

ние явилось ударом для Польского Правительства, усматривающего в таком решении значительное уменьшение в величине и в экономическом значении той германской территории, которая должна быть присоединена к Польше в виде компенсации. Но я сказал, что, по мнению Правительства Его Величества, это является справедливой претензией со стороны России. Рассматривая, как я это делаю, эту войну против германской агрессии как одно целое и как тридцатилетнюю войну, начавшуюся в 1914 году, я напомнил господину Миколайчику о том факте, что земля этой части Восточной Пруссии обогрета русской кровью, щедро пролитой за общее дело. Здесь русские войска, наступая в августе 1914 года и выиграв сражение под Гумбинненом и другие битвы, своим наступлением и в ущерб собственной мобилизации заставили немцев снять два армейских корпуса, наступавших на Париж, что сыграло существенную роль в победе на Марне. Неудача под Танненбергом ни в какой степени не аннулировала этих больших успехов. Поэтому мне казалось, что русские имеют историческую и хорошо обоснованную претензию на эту территорию. (...)

Если бы в соглашении, включающем в себя вышеуказанные пункты, Советское Правительство и Правительство Его Величества совместно обязались в отношении друг друга и Польши, во первых, признать и уважать суверенитет, независимость и территориальную целостность перестроенной Польши и право каждого без вмешательства вести свои внутренние дела; во-вторых, сделать всё от них зависящее, чтобы обеспечить в своё время присоединение к Польше свободного города Данцига, Оппельна, Силезии, Восточной Пруссии к западу и к югу от линии, идущей от Кенигсберга, и такой части территории до Одера, которую Польское Правительство найдёт целесообразным принять; во-третьих, осуществить переселение немецкого населения из Польши, включая территории, которые должны быть присоединены к Польше; и в-четвёртых, согласовать процедуру обмена населения между Польшей и Советским Союзом и процедуру возвращения на родину граждан этих государств, то это соответствовало бы тем заверениям, которые мы дали...».

⁹ Por. B. Wiewióra, *Granica polsko-niemiecka w świetle prawa międzynarodowego*. Poznań 1957, rozdz. II.

¹⁰ Patrz oświadczenie sekretarza stanu Stettiniusa z dn. 18 XII 1944 r. przyt. przez Z. Jordana, *Oder-Neisse Line. A Study of Political, Economic and European Significance of Poland's Western Frontier*. London 1952, s. 129.

¹¹ Por. B. Wiewióra, *op. cit.*, s. 46.

1946—47 przez anglosaskich ministrów spraw zagranicznych, przeciwstawił się min. Mołotow podczas londyńskiej sesji tej Rady oświadczając dn. 9 kwietnia 1947 r.:

„... w Poczdamie mowa była nie o zwykłej kompensacji dla Polski za terytoria, które przekazała ona Związkowi Radzieckiemu na wschodzie. Byłoby to uproszczeniem sprawy. Do Związku Radzieckiego odeszły jedynie ziemie zamieszkałe przez Ukraińców i Białorusinów, którzy powinni byli naturalnie połączyć się ze swymi braćmi na radzieckiej Ukrainie i radzieckiej Białorusi“¹².

Warto też przytoczyć wypowiedź francuskiego ministra Bidault, który na owej sesji Rady Ministrów Spraw Zagranicznych stwierdziwszy, że poczdamskie zmiany terytorialne na korzyść Polski i Związku Radzieckiego trudno byłoby zmienić, choć jego zdaniem mają one charakter prowizoryczny, oświadczył:

„Ze względu na olbrzymie straty, jakie poniosły w wojnie Związek Radziecki i Polska (podkreślenie — J. Kr. i B. W.), Francja rezygnuje z jakiegokolwiek dyskusji w tej sprawie“¹³.

Min. Bidault nadawał więc formule rekompensaty inną treść, niż to czynił Churchill, przesuwając ją na płaszczyznę odszkodowania za straty wojenne.

Wypowiedź francuskiego ministra spraw zagranicznych zawiera również uzasadnienie nabycia przez Związek Radziecki północnego skrawka Prus Wschodnich. Prawno-międzynarodowa literatura radziecka uzasadniała te roszczenia względami bezpieczeństwa¹⁴. Przypomnijmy odnośne postanowienia Układu Poczdamskiego. Rozdział VI tych układów brzmiał następująco:

„Konferencja zbadała propozycję Rządu Radzieckiego, by przed ostatecznym załatwieniem spraw terytorialnych przy zawieraniu pokoju, odcinek zachodni granicy ZSRR przylegający do Morza Bałtyckiego przebiegał od punktu na wschodnim brzegu Zatoki Gdańskiej w kierunku wschodnim na północ od linii Braniewo—Gołdap do styku granic Litwy, Rzeczypospolitej Polskiej i Prus Wschodnich.

Konferencja w zasadzie wyraziła zgodę na propozycję Rządu Radzieckiego w sprawie ostatecznego przekazania Związkowi Radzieckiemu miasta Królewca i obszaru przyległego, jak podano wyżej, z zastrzeżeniem zbadania obecnej granicy przez rzeczoznawców.

Prezydent Stanów Zjednoczonych i Premier Brytyjski oświadczyli, że będą popierali propozycję Konferencji podczas nadchodzących rokowań pokojowych“¹⁵.

Zgodnie z wyraźną obietnicą zawartą w rozdz. VI Układu Poczdamskiego rządy amerykański i brytyjski nie kwestionowały radzieckich roszczeń okręgu Królewca, popierając je na sesjach Rady Ministrów Spraw Zagranicznych.

Przytoczone wyżej dokumenty uzupełniają naszą wiedzę o genezie granicy Odra—Nysa Łużycka, pozwalając zaglądnąć za mało jeszcze zbadane kulisy II wojny światowej.

JERZY KRASUSKI i BOLESŁAW WIEWIÓRA

STOSUNKI MIĘDZY IZRAELEM A NRF

Na przełomie roku 1957/1958 uwaga opinii międzynarodowej zwrócona została na stosunki między państwem Izraela a Niemiecką Republiką Federalną. Złożyły się

¹² W. M. Mołotow, Zagadnienia polityki zagranicznej. Warszawa 1950, s. 323.

¹³ B. Meissner, Russland, die Westmächte und Deutschland. Die sowjetische Deutschlandpolitik 1943—1953. Hamburg 1954, s. 108.

¹⁴ Patrz F. I. Kożewnikow, Twórcza rola ZSRR w słusznym rozwiązywaniu zagadnień terytorialnych. „Państwo i Prawo“ 1950, nr 12, s. 8—9.

¹⁵ Tłum. K. Skubiszewskiego, Materiały do ćwiczeń z prawa międzynarodowego publicznego. Poznań 1951. PWN (skrypt), s. 56—57.